

BÖYÜK MAARİF FƏDAISI

Misir Mərdanov
əməkdar elm xadimi, professor
 Əsgər Quliyev
əməkdar müəllim, dosent

Müasirləri böyük Azərbaycan ziyalı və xalq müəllimi, milli ədəbiyyat tarixçiliyi elminin banisi, görkəmli maarif təşkilatçısı, ölkəmizdə milli maarifçilik ideyalarının misilsiz carçısı, yorulmaz mühərrir (jurnalist) və mütərcim kimi XIX əsrin sonu–XX əsrin əvvəllərində milli maarif və mədəniyyət tariximizə öz əbədi imzasını atmış Fəridun bəy Köçərli-nin (1863–1920) Vətən qarşısında və millət yolundakı tarixi xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək onu *"Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin tədqiqi ilə məşğul olan yeganə alim"*, *"Qiymətdar mühərrir və müəllim"*, *"Ən müqəddir, ən sevgili ədib"*, *"Məşhur müsəlman ədəbiyyatşünası"*, *"Məşhur xalq müəllimi"*, *"Maarif fədaisi"*, *"Gözəl pedaqoq"*, *"İqtidarlı müəllim"* və s. bu kimi yüksək epitetlərlə öyür və təqdir edirdilər. Sözsüz, bütün bunlar səbəbsiz deyildi. Çünki bu böyük maarifçi, görkəmli ədib, əsl xalq müəllimi 57 illik şərəfli ziyalı ömrünün 35 ildən çoxunu dayanmadan, yorulmadan, usanmadan Azərbaycan xalqının milli oyanışı və özünüdərkinə, maarif və mədəniyyətinin yüksəlişinə, milli müəllim kadrlarının yetişdirilməsinə, milli ədəbiyyat tarixinin yaradılmasına həsr etmişdi.

Müəllimi *"məktəbin canı və içində olduğu camaatın cırağı"* adlandıran bu böyük maarifçi doğma millətinin maariflənməsi naminə üreyini əfsanəvi Danko kimi məşəl edib xalqının elm, maarif və

mədəniyyət yolunu işıqlandırmış, yandır-dığı maarif məşəlini son nəfəsinədək əlin-dən yerə qoymamış, qəlbinin hərərətini, gözünün nurunu bu müqəddəs amalın gerçəkləşməsinə həsr etmiş, bu yolda öm-rünü şam kimi əritməkdən belə çəkinmə-mişdi.

Fəridun bəy Köçərli təkcə böyük maarifçi, tanınmış ədəbiyyatşünas alim deyildi, o, həm də milli istiqlal mücahidi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Milli Şu-rasının üzvü kimi İstiqlal Bəyannaməsinə səs verənlərdən biri olmuşdu. Məşhur Qori Müəllimlər Seminariyasının Azər-baycan şöbəsinin Vətənimizə köçürül-məsi uğrunda milli ziyalılarınımızın 35 ildən artıq davam etmiş gərgin və üzücü mübarizəsini gerçəkləşdirən və bu bazada Qazax Müəllimlər Seminariyasını yara-dan da Fəridun bəy Köçərli olmuşdu. Bu da tarixi həqiqətdir ki, o, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin üzvlüyündən imtina edərək əsl maarif fədaisi kimi özünün qurucusu olduğu seminari-yada pedaqoji fəaliyyətə üstünlük vermiş, bu yolda əzəli və əbədi düşmənlərimiz olan ermənilərin xəyanətkar əli və milli manqurtlarımızın dəstəyi ilə müqəddəs şəhidlik zirvəsinə yüksəlmişdi. Lakin kommunist rejimi tərəfindən böyük maarifçiyə qarşı törədilən bu qanlı cinayət so-vet hakimiyyəti illərində millətdən gizli saxlanılmışdı.

***

Fəridun bəy Köçərli XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni fikir tarixinin müs-təsna zəka sahiblərindən olub, milli maarifçilik, milli oyanış və dirçəliş ideya-larının gerçəkləşməsi yolunda misilsiz xidmətlər göstərmiş milli maarifçilər ple-yadasının (nəslinin) korifeylərindən sayı-lır. Araşdırıcılar haqlı olaraq onu milli maarifçilik hərəkatının "sonuncu mögika-nı" adlandırırlar. O, maarif və mədəni-yətimizin, ədəbiyyatımızın inkişafına, ədəbiyyat tarixinin yaranmasına böyük töhfələr vermiş, şərəfli adını milli mədə-niyyət tariximizə əbədi həkk etmiş fikir və əməl adamı idi. Fəridun bəy Köçərli-nin adı milli mədəniyyət və dövlətçilik tarixi-mizə böyük maarifçi, təkrarolunmaz pe-daqoq, xalq müəllimi, əsl ziyalı, dəyərli mühərrir, tanınmış ədib, ədəbiyyatşünas alim, tanqidçi, görkəmli maarif (təhsil) təşkilatçısı, ictimai-siyasi xadim, milli istiqlal mücahidi kimi daxil olmuşdur.

Azərbaycanın milli təhsil və peda-qoji fikir tarixinə dəyərli töhfələr vermiş, əsası Mirzə Fətəli Axundzadə və Həsən bəy Zərdəbi tərəfindən qoyulan milli maarifçilik hərəkatının böyük carçısı ol-muş, Azərbaycan maarifinə böyük tarixi şəxsiyyətlər bəxş etmiş məşhur Qori Se-minariyasının məzunu və 23 il bu semi-nariyanın Azərbaycan şöbəsində əvvəl müəllim və sonradan müfəttiş kimi fə-aliyyət göstərmiş, həmin şöbə əsasında özünün təməlini qoyduğu Qazax Semina-riyasına rəhbərlik etmiş bu böyük maarif-çinin pedaqoji görüşlərində millətin mə-nəvi tərəqqisi və mədəni yüksəlişində maarif, elm və mədəniyyətin müstəsna roluna, milli istiqlala aparan yolun məhz xalqın maariflənməsindən keçdiyi və bu yolda ana dilində tədrisin təməl prinsip olmasına, millətin milli ruhunun, milli varlığının göstəricisi sayılan ana dilini

öyrənməyin və məktəbdə tədrisinin va-cibliyinə, milli dərs kitablarının dilinin sadəliyinə, müəllimin millətin və bütöv-lükdə cəmiyyətin inkişafında müstəsna roluna, əlifba islahatı sahəsində Avropa təcrübəsinə əsaslanmaq zərurətinə dair XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində müxtəlif mətbuat orqanlarında çap olun-muş məqalələrindən iqtibas edilmiş müd-rik fikirlərdən bir neçəsini xatırlatmaq yerinə düşərdi:

• *"Hər millətin özünəməxsus ana dili var ki, onun məxsusi malıdır. Ana dili millətin mənavi diriliyidir, həyatının ma-yəsi mənziləsidir. Ananın südü bəda-nin mayəsi olduğu kimi, ananın dili də ruhun qidasıdır. Hər kəs öz anasını və vətə-nini sevdiyi kimi, ana dilini də sevir. Bu Allah-təalanın gözəl nemətlərindən birisi-dir, onu əziz və möhtərəm tutmaq hər kə-sə borcudur..."*;

• *"Ana dili öyrətmək üçün yazılan təlim kitablarımız elə bir çətin dildə yazı-lır ki, onların vasitəsi ilə ana dilini ancaq unutmaq olar. 3-4 yüz səhifəlik təlimi-qi-raət kitablarımızda "ata", "ana", "yax-şı" kimi çoxışlənən və əziz sözlər dərman üçün belə axtarılma tapılmaz. Bizim əqidəmizcə, bu cür rəftar millətə xəyanət etməkdir..."*;

• *"Müəllim məktəbin canı və içində olduğu camaatın cırağı məqamındadır. Müəllim öz şüqlini (sənətini) sevsə, öz şa-girdlərini övladı kimi istəsə, onların təlim və tərbiyəsinə can yandırırsa, əhalinin gö-zünün açmağa və xeyir yetirici biliklər ilə cəhalət pərdəsini yırtmağa sərfi-himmət (qeyrət) etsə, biləşübhə, böyük karamətlər göstərsə və cümmlənin (hamunun) rəğbət və məhəbbətinə məzhər olarsa..."*;

• *"Ruhani atalardan sonra... elm və maarif qapılarını millət üzünə açan ikinci fırqa hər millətin içində müəllimlər firqəsi olubdur. Müəllimlərin sayı və qey-*

rəti sayəsində çox qovm və tayfalar xoşbəxt olub ağ günə çıxıblar, şan və hörmət qazanıblar, dövlət və qüvvət kəsb ediblər...";

• "Elm və bilik axtaranlar elm və bilikdən məhrum olurlar. Bu isə böyük zülm və ədalətsizlikdir. Bu ona bənzər ki, aclara yemək, susuzlara su verməyib, məhrum edəsən. Ona görə lazımdır hər tövr olsa özgə bir darülmüəlliminin (kişi müəllim seminariyası) açılmasına çalışıb səy edək və nə qədər bu işə tez iqdām etsək, bir o qədər bizim üçün xeyir və səlehdır...";

• "İndiyədək mənəvi tərəqqimizə mane olan illət (səbəb) bir isə, indi iki olur. Bir tərəfdən hürufat qüsuru, digər tərəfdən dil qüsuru əlimizi və ayağımızı bağlayıb qoymur ki, irəli gedək. Çox çəkməz bu mühüm məsələ həll olunar və müsəlmanların əlifbası dəyişdirilib və asanlaşdırılıb sair mədəniyyətli millətlərin əlifbası kimi, ülm (elm) və maarifin inkişafına kömək edən vasitə olar..."

• "Bizim dərinənd inandığımız budur ki, yeni əlifba köhnəliş arəb hürufatı əsasında deyil, ən yaxşı yazı növü kimi təqdir edilən Avropa hürufatı (latın əlifbası) əsasında tərtib edilməlidir" və s.

Bunlara diqqətlə fikir verildikdə, Firidun bəy Köçərlinin 100 il bundan əvvəl söylədiyi bu müdrik kəlamlardakı işıqlı ideyalar nəinki köhnəlməyib, əksinə, günümüzə həməhəng səslənir. Böyük maarifçi millətin elmlə, maariflə inkişaf edəcəyinə inanır və bu yolda ana dilli məktəblərin yaradılmasının, "məktəbin canı" və "millətin çırağı" olan müəllimlərin yetişdirilməsinin, tədrisin ana dilində aparılmasının təməl prinsip olduğunu əsas götürür, ana dilində yaranan milli dərsliklərin dilinin sadə olmasını, xalqın maariflənməsini sürətləndirmək üçün çətin öyrənilən arəb əlifbasının

latın əlifbası ilə əvəzlənməsini həyati zərurət hesab edirdi. Xalqın maariflənməsinin başlıca yolunun ana dilinin əsas tədris dilinə çevrilməsi, millətin hər bir üzvünün ana dilini dərinləndirməsi, ana dilinin millətin varlığını və milli ruhunun əsas göstəricisi olması, millətin mənəvi tərəqqisinin əsas amilinin ana dilində təhsildən keçməsi haqqında Firidun bəy Köçərlinin müdrik fikirləri bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Böyük maarifçinin bu nurlu ideyalarının gerçəkləşməsinin təməli özünün də fəal iştirakı ilə ilk dəfə Xalq Cümhuriyyəti illərində (1918-1920) qoyuldu və sonrakı onilliklərdə daha da inkişaf etdirildi. Şükürlər olsun ki, bu gün müstəqil Azərbaycanda təhsil sisteminə əsas tədris doğma ana dilimizdə - dövlət dili olan Azərbaycan dilindədir. Azərbaycan yazısı (əlifbası) isə Firidun bəyin arzu etdiyi kimi "Avropa hürufatında" - latın qrafikasındadır.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti illərində Firidun bəy Köçərlinin həyatının şəərəfli iki ilinin - Xalq Cümhuriyyəti illərindəki maarifçilik və ictimai-siyasi fəaliyyətinin bir çox məqamları, o cümlədən onun "qırmızı terror" nəticəsində qətlə yetirilməsi ilə bağlı tarixi həqiqətlər xalqdan gizlədilmiş, sağlığında nəşr etdirmək mümkün olmayan, lakin 1925-1926-cı illərdə ali və orta məktəblər üçün dərs vəsaiti kimi ilk dəfə çap olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" (4 hissədə) əsəri haqqında ədalətsiz və qərəzli tənqidi yazılar çap olunmuş, sonralar keçmiş müsavətcə və əski Cümhuriyyətcə kimi uzun müddət digər əsərlərinin çapına imkan verilməmişdir. Lakin 1950-ci illərin ortalarından etibarən sovet rejimində başlanan "yumşalma" nəticəsində digər milli - mənəvi dəyərlərlə yanaşı, Firidun bəy Köçərli irsinə də yenidən

qayıtmağa və onun zəngin elmi, ədəbi və pədaqoji yaradıcılığını öyrənməyə, tədqiq etməyə tarixi imkan yarandı. Əsərləri nəşr edildi, haqqında elmi araşdırmalar aparıldı, monoqrafiyalar çap olundu. Azərbaycanın XX əsrin sonunda dövlət müstəqilliyinə qovuşması Firidun bəy Köçərlinin sovet hakimiyyəti illərində həyatının xalqdan gizlədilmiş bir sıra tarixi məqamlarının üzə çıxmasına imkan verdi. Doğrudur, son 50 ildə Firidun bəy Köçərlinin həyatı, pədaqoji fəaliyyəti, elmi yaradıcılığı barədə xeyli əsər yazılısa da, bu böyük maarifçinin zəngin bioqrafiyasında və yaradıcılıq dünyasında, şəərəfli həyat salnaməsində bu gün də öyrənilməli məqamlar və faydalanmalı mənəvi dəyərlər kifayət qədər çoxdur.

Bu böyük maarif fədaisinin ömür yolu çox maraqlı olmuşdur:

Firidun bəy Əhməd ağa oğlu Köçərli 1863-cü il yanvarın 26-da Azərbaycanın qədim şəhərlərindən olan Şuşada bəy ailəsində doğulub. Onun atası Əhməd ağa Şuşanın sayılıb - seçilən əsilzadə, bəyzadə soylarından, ulu babaları əslən, Qarabağın köklü sakinlərindən idi. Balaca Firidun ilk təhsilini Şuşada mollaxanada almış, sonra bir müddət şəhərin tanınmış ziyalılarından sayılan ədəbiyyat adamı Mirzə Kərim Münsizadənin məhəllə məktəbində oxumuşdu. Oğlunda şeirə və sənətə maraq oyatmaq niyyəti ilə atası Firidun bəyi Şuşanın tanınmış müdərrişlərindən olan Mirzə Kərim Münsizadənin məktəbinə qoymuşdu. Firidun bəy burada klassik Şərq və Azərbaycan ədəbiyyatı ilə tanış olur, Şərq dillərini öyrənməyə başlayır. Həmin məktəbi bitirdikdən sonra 1876-cı ildə atası onu Şuşadakı 2-ci dərəcəli rus məktəbinə qoyur. O, burada 1876-1879-cu illərdə mükəmməl ibtidai təhsil alır. Firidun bəy həmin məktəbin 3-cü sinfində oxuyarkən onun gələcək hə-

yat yolunu müəyyənləşdirən tarixi hadisə baş verir. 1879-cu ildə Qori Seminariyasının Azərbaycan şöbəsi yaradılarkən oraya müfəttiş təyin edilən həmyerlimiz, əslən şamaxılı Aleksey Osipoviç Çernyayevski (1841-1894) həmin şöbəyə Azərbaycanlı şagird toplamaq üçün Şuşaya gəlir. O, məktəbdə Firidun bəylə tanış olur və onu Qori Seminariyasına oxumağa dəvət edir. Atası Əhməd ağa 4 bacının yeganə qardaşı olan oğlu Firidun bəyin gözündən uzaq olmasını istəmədiyindən bu işə razılıq vermir. Aleksey Osipoviçin və Firidun bəyin təkidli ıvayışlarından sonra Əhməd ağa oğlunun Qoridə seminariyada təhsil almasına razılıq verir. Beləliklə, Firidun bəy 1879-cu ildə imtahan verərək Qori Seminariyasının aşağı ehtiyat (hazırlıq) sinfinə qəbul edilir və 6 il (1879-1885) orada mükəmməl təhsil alır. 1885-ci ildə həmin seminariyanı uğurla başa vuran Firidun bəy İrəvan gimnaziyasına müəllim göndərilir və burada 10 il müəllim vəzifəsində çalışır. O, burada işlədiyi illərdə mühərrirliklə də yaxından məşğul olur, ədəbiyyat tarixi, maariflə bağlı məqalələrlə dövrü mətbuatda çıxış edir, maarif və mədəniyyət sahəsində tanınmağa başlayır. Pədaqoji sahədə uğurları nəzərə alınaraq Firidun bəy Köçərli Qafqaz Təhsil Dairəsi Popeçitelinin 30 oktyabr 1895-ci il tarixli əmri ilə İrəvan gimnaziyasından Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinə ana dili və şəriət müəllimi vəzifəsinə köçürülür. Firidun bəyin seminariyada çalışdığı illər (1895-1918) onun pədaqoji, elmi və publistik fəaliyyətinin ən coşqun mərhələsi sayılır. O, bu illərdə bir neçə dəfə (1905 və 1908-ci illərdə) seminariyanın Azərbaycan şöbəsinin inspektoru (müfəttişi) vəzifəsini tutmağa təşəbbüs göstərmişdi. 1910-cu ilin fevral-iyun aylarında isə müvəqqəti olaraq həmin vəzifəni icra etmiş-

disə də, ali təhsili olmadığını əsas səbəb göstərərək onu bu vəzifəyə təyin etməmişdilər. Lakin buna baxmayaraq, Firidun bəy Köçərli seminariyada böyük həvəslə azərbaycanlı gənclərin əsl müəllim kimi yetişməsinə cani dildən çalışmış, seminariyada tədrisin təşkilində yüksək fəallığına görə hamı üçün örnək olan şərafli həyat yolu keçmişdir. Çox maraqlıdır ki, 1900-cü ildə Parisdə keçirilmiş ümumdünya sərgisinə Qori Müəllimlər Seminariyasının fəaliyyətinə dair göndərilən eksponatlar kolleksiyasına Firidun bəy Köçərlinin də bir sıra məqalə və tərcümələri daxil edilmişdi. Həmin beynəlxalq sərgidə fəaliyyəti Qızıl medala layiq görülmüş seminariyada tədrisin təşkilində, sərginin eksponatlarının hazırlanmasında, o cümlədən Azərbaycan şöbəsində təlim-tərbiyə işlərinin yüksək səviyyədə qurulmasında müəllimliklə yanaşı, artıq mühərrir, ədib, ədəbiyyatşünas və alim kimi də tanınan Firidun bəy Köçərlinin də xidmətləri az olmamışdır.

Şərafli ömrünün 23 ilini Qori Seminariyasının divarları arasında müəllim kimi keçirən bu fədakar xalq müəllimi coşqun istedadını, qəlbinin hərarətini, gözünün nurunu orada təhsil alan azərbaycanlı gənclərin bacarıqlı və vətənpərvər müəllim kimi yetişməsinə sərf etmişdi. Onun yetimlərləndən Azərbaycan xalqının böyük oğulları dahi Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Azad Əmirovu və onlarla başqalarını göstərmək olar. Firidun bəy dərs dediyi yetimlərləndən övlad kimi necə ürəkdən sevirdisə, seminaristlər də, sözün həqiqi mənasında, Firidun bəyə pərəstiş edir, ona dərin hörmət bəsləyirdilər. Seminariyadakı böyük nüfuzuna baxmayaraq, məktəbin rəhbəri Miropıyev (Miropıyan) və digərləri Firidun bəy Köçərlinin Azərbaycan şöbəsinə müfəttiş təyin olunmasına imkan vermə-

miş, 1905-1908-ci illərdə bu vəzifəyə müfəttiş təyin olunmuş ilk azərbaycanlı Sultan Məcid Qənizadə də rəhbərliyin ona olan mənfi münasibətinə dözməmiş və həmin vəzifəni tərk etmək məcburiyyətində qalmışdı. Maraqlıdır ki, 1908-ci ilin avqustunda S.M. Qənizadə Bakı Quberniyası və Dağıstan vilayəti xalq məktəblərinin inspektoru təyin olunanda Firidun bəy Köçərliyə öz yerinə -Azərbaycan şöbəsinə müfəttiş, Mirzə Ələkbər Sabiri isə Firidun bəyin yerinə seminariyaya ana dili və şəriət müəllimi təyin etməmək istəyə də, Miropıyev və onun havadarları bu ideyanın gerçəkləşməsinə imkan verməmişdilər... Böyük Mirzə Cəlil demişək, bu həmin Miropıyevdir ki, "bir müsəlman uşağı gəlib ərizə verərdi ki, mən istəyirəm ki, seminariyaya girəm. Cənab Miropıyev əylilib diqqətlə baxırdı cavanın üzünə və ərizəsini qaytarıb verərdi və deyərdi: bala səni götürə bil-mərəm, ondan ötrü ki, qaşın qaradır..."

1917-ci ilin fevralında Rusiyada baş verən çevriliş Zaqafqaziya yeni siyasi şərait yaratdı. Tiflisdə Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsi deyilən hökumət yaradıldı. Həmin komitədə təmsil olunan azərbaycanlı ziyalıların, o cümlədən Həmid bəy Şahtaxtinskiyin köməkliyi ilə komitə sədrinin 17 avqust 1917-ci il tarixli qərarı ilə Firidun bəy Köçərli seminariyanın Azərbaycan şöbəsinin inspektoru təyin olundu. Bununla da, həmin şöbə Miropıyev və onun havadarlarının 40 ilə yaxın davam edən "əsərdəndən" xilas oldu. 1884-cü ildən başlayaraq bir çox milli ziyalıların həmin şöbəni Azərbaycan şəhərlərindən birinə köçürmək uğrunda 35 illik mübarizəsi yeni tarixi mərhələyə qədəm qoydu və bu tarixi missiyanı həyata keçirmək böyük maarif fədaisi Firidun bəy Köçərlinin üzərinə düşdü.

Azərbaycan maarifi, eləcə də milli təfəkkür və düşüncə tariximizə "Qori Seminariyası" adı ilə daxil olmuş bu təhsil ocağı öz məzunları tərəfindən "Anamız seminariya" (Ü.Hacıbəyli), həmin seminariyanın sabiq məzununu, sonralar müəllimi, inspektoru, nəhayət həmin şöbə əsasında yaradılmış Qazax Müəllimlər Seminariyasının qurucusu və ilk direktoru olmuş Firidun bəy Köçərli tərəfindən isə "Maarif və mədəniyyət" çəşməsi adlandırılmışdı. Tarix və zaman seminariyanın Azərbaycan şöbəsi haqqında deyilən bu müdrik kəlamın həqiqət olduğunu bir daha təsdiqlədi, XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlılardan müəllim kadrları hazırlamaq sahəsində tarixi rolunu ləyaqətlə həyata keçirdi.

Tarixdən bəllidir ki, Azərbaycan şöbəsi 5 il sınaq müddətinə açılmışdı. Əgər eksperiment yaxşı nəticə verərdisə, yeni azərbaycanlılar öz övladlarını məktəbə təhsil almağa könüllü göndərdilərsə, onda həmin şöbə ayrılıb Azərbaycanın hansısa bir şəhərinə köçürülməli idi. Firidun bəy Köçərlinin 1909-cu ildə Bakıda "Tərəqqi" qəzetində çap etdirdiyi Zaqafqaziya seminariyası adlı məqaləsindən öyrənirik ki, 1884-cü ildə Azərbaycan şöbəsinin hansısa bir müsəlman (Azərbaycan) şəhərinə köçürülməsi məsələsi ortaya çıxanda buna şöbənin inspektoru Aleksey Osipoviç Çernyayevski, müəllimləri Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbzadə, Əbdüssəlam Axundzadə, Səfərlə bəy Vəlibəyov tərəfdar çıxmışdılar. Lakin o zaman bu ideyanı gerçəkləşdirmək mümkün olmamış və bu məsələ zaman-zaman o dövrün maarifçi ziyalıları tərəfindən qaldırılsa da, həmin şöbəni Qoridən Azərbaycana köçürməyə imkan verilməmişdi. Sonralar bu ideyanın ən qızgın tərəfdarı olmuş Firidun bəy Köçərli Azərbaycan müəllimlərinin I qurultayında da (Bakı

şəhəri 15-31 avqust 1906) həmin məsələnin müzakirəsinə nail olmuş, bu haqda çıxış etmiş və hətta qurultay "təxirəsalınmadan Qori Seminariyası Azərbaycan şöbəsinin Azərbaycanın hansısa bir şəhərinə köçürülməsi haqda" da qərar qəbul etmişdir. Göründüyü kimi, fəaliyyətə başlamasının 5-ci ilində etibarən ardıcıl olaraq həmin şöbənin Azərbaycana köçürülməsi ideyası milli maarifçi ziyalıları heç vaxt rahat buraxmamış, bu sahədə zaman-zaman təkliflər, tələblər irəli sürülsə də, çar Rusiyanın Qafqazda yeridiyi antiəzərbaycan (antitürk), antimüsəlman siyasəti bu ideyanın vaxtında gerçəkləşməsinə imkan verməmişdir. Lakin ədalət naminə etiraf etməliyə ki, bu seminariya Azərbaycandan uzaqda olsa da, Vətənimiz üçün çoxsaylı müəllimlər ordusunun yetişdirilməsinə, ölkəmizdə müasir tipli dünyəvi məktəblərin açılmasına böyük təkan vermişdir. Azərbaycan şöbəsi fəaliyyətdə olduğu 40 ildə (1879-1918) Azərbaycan maarifinin, elm və mədəniyyətinin qızıl fondunu təşkil edən 250-dən artıq əsl xalq müəllimi yetişdirmişdi. Bu məzunlar Azərbaycanın elm, təhsil və mədəniyyət məşəlini yurdumuzun ucqar kəndlərinə aparan, gənclərin gözünün dünyəvi təhsillə, elm nuru, maarif ziyası ilə işıqlandıran, sözün əsl mənasında təhsil, elm, maarif, mədəniyyət və incəsənət carçıları, nəhayət, Firidun bəy Köçərlinin sözləri ilə desək, "Millətin cırağı" olan əsl xalq müəllimləri, xalq ziyalıları idilər. Bu insanlar milli tariximizə, sözün həqiqi mənasında, xalq müəlliminin örnəyi, rəmzi və simvolu, müəllimlik sənətinin vurğunu, ruhu və mənəviyyəti ilə xalqa bağlı, xalqın maariflənməsi yolunda ömrünü şam kimi əridən maarif fədailəri, həqiqi vətən və millət elçiləri, azadlıq aşıqları kimi daxil olub. Bu da tarixi həqiqətdir ki, 23 il həmin şöbədə müəllimlik və ins-

pektorluq edən böyük maarifçi Fəridun bəy Köçərlinin bu insanların yetişdirilməsində müstəsna əməyi və xidmətləri olmuşdur...

Seminarıyanın Azərbaycan şöbəsinin bu gün üçün simvolik görünən, elə o zamanlar da Fəridun bəy Köçərli tərəfindən "dəryaya nisbət bir qətrə mənziləsində" hesab etdiyi 250 seminarist məzun sanki bir yanar məşəl kimi Azərbaycanın ucqar guşələrini nura qərş etdi, onların sayəsində yeni-yeni məktəblər açıldı. Vətənimizdə təhsil alanların sayı artdı, xalqın milli şüuru yeni mərhələyə – milli maarifçilik – milli azadlıq – milli istiqlal dövrünə daxil oldu. Seminaristlərin, onların yetişdirmələrinin, xalqımızın digər mütəfəkkir və vətənpərvər insanların çoxdan arzuladıqları zaman – Rusiya imperiyasının dağılması prosesi başlandı.

1917-ci il Rusiyada baş verən fevral çevrilişindən sonra Cənubi Qafqazda yaranan siyasi vəziyyətdə Fəridun bəy Köçərli də siyasi proseslərə – zamanın aparıcı siyasi partiyası olan Müsavat partiyasına daxil olmağa, milli istiqlal savaşına qoşulmağa vadar etdi. Az sonra 1918-ci ilin mayında Azərbaycan Milli Şurasının üzvü seçilən Fəridun bəy Köçərli Tiflisdə mayın 28-də elan olunan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İstiqlal Bəyannaməsinə səs verən Milli Şuranın 26 üzvündən biri kimi milli dövlətçilik tariximizə də öz şəərəli imzasını atmış oldu. İftixar etməli faktlardan biri budur ki, İstiqlal Bəyannaməsinə – Azərbaycanın müstəqilliyinə səs vermiş həmin 26 nəfərdən üçü Qori Seminarıyasının Azərbaycan şöbəsi ilə bağlı insanlardır. Onlardan biri Azərbaycan şöbəsinin inspektoru Fəridun bəy Köçərli, ikincisi 1905-1908-ci illərdə Azərbaycan şöbəsinin inspektoru olmuş görkəmli pədaqoq Sultan Məcid Qənizadə, üçüncüsü isə, Milli Şuranın katibi,

həmin seminarıyanın məzunu Mustafa bəy Mahmudov idi.

Yuxarıda deyildiyi kimi, seminarıyanın Azərbaycan şöbəsinin Vətənə köçürülməsi uğrunda milli ziyalılarımızın çoxdanki arzularını reallaşdırmaq zamanı gəlib çatdı. Məvəqqəti Milli Hökumət 1918-ci il iyunun 16-da Tiflisdən Gəncəyə köçdü və onun ilk qərarlarından biri, heç şübhəsiz, Fəridun bəy Köçərlinin təklifi ilə Qori Seminarıyasının Azərbaycan şöbəsinin Qazaxa köçürülməsi və bu əsasda Qazax Müəllimlər Seminarıyasının yaradılması haqqında hökumətin 22 iyun 1918-ci il tarixli qərarı oldu. Belə ki, Cümhuriyyət Hökuməti Qori Seminarıyasının Azərbaycan şöbəsinin Qazaxa köçürülməsi, həmin şöbənin əmlakının ora gətirilməsi məqsədilə seminarıyanın keçmiş inspektoru Fəridun bəy Köçərliyə 5 min rubl vəsaitin ayrılması haqqında xüsusi qərar qəbul edir. Həmin vəsait Gəncə xəzinədarlığından Fəridun bəyə verilir. Bundan sonra Fəridun bəy Azərbaycan şöbəsinin Qazaxa köçürülməsi ilə məşğul olur.

Yeri gəlmişkən deməliyik ki, uzun illər elmi ədəbiyyatda Azərbaycan şöbəsinin Qazaxa köçürülməsi ətrafında qızğın mübahisələr getmiş, bəziləri bu seminarıyanın təşkilini təsadüfi hadisələrlə əlaqələndirmiş, bir çoxları hətta bir qədər də irəli "gedərək" Azərbaycan şöbəsinin Qazaxa köçürülməsi üçün guya Fəridun bəy Köçərlinin Bakıya gedib "maarif komissarlığından icazə alması" haqda tarixi həqiqətdən uzaq fərziyələr irəli sürmüşdülər. Bəzi araşdırmalarda seminarıyanın yaranmasının qazaxlıların hökumətə xəhişi əsasında 1919-cu ildə rəsmiləşdirildiyi fikri irəli sürülür ki, bu fikir tamamilə yanlışdır. Bu hadisəni Fəridun bəyin ömür-gün yoldaşının qazaxlı olması ilə əlaqələndirənlər də vardır...

Lakin tarixi həqiqət belədir ki, Qori Seminarıyasının Azərbaycan şöbəsinin Qazaxa köçürülməsi Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin xüsusi qərarı ilə və heç şübhəsiz, bu məsələdə Fəridun bəy Köçərlinin rəyinin mütləq əlamətdə nəzərə alınması əsasında baş vermişdi.

Beləliklə, Milli Hökumətin əvvəlcədən müvafiq qərarı, razılığı, və bu məqsədlə ayırdığı maliyyə vəsaiti ilə Fəridun bəy Köçərli Azərbaycan şöbəsinin bütün əmlakını Qoridən qatara yüklədirib Ağstafa stansiyasına gətirir, keçmiş seminaristlərin köməyi ilə əmlak Qazax şəhərinə daşınır, Qazaxın məşhur bəylərindən olan Məşədi İbrahim ağanın seminarıyaya bağışladığı şəxsi mülkündə yerləşdirilir. Milli hökumətin bu tarixi addımı Qazaxdakı keçmiş seminaristlər, yerli ziyalılar və xalq tərəfindən böyük sevinclə qarşılanır. Nəticədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində ilk müəllimlər seminarıyası – Qazax Müəllimlər Seminarıyası 17 sentyabr 1918-ci il tarixdə çalınan ilk dərş zəngilə fəaliyyətə başlayır. Bununla da, milli ziyalıların Qori Seminarıyası Azərbaycan şöbəsinin Vətənə köçürülməsi haqqında mübarizələri zəfər çalır. Bu qalibiyyət zəfərinin müəllifi kimi Fəridun bəy Köçərli milli təhsil tariximizə öz şəərəli adını yazmış olur...

Fəridun bəy Köçərlinin 35 illik pədaqoji fəaliyyətinin Qazax seminarıyasındakı dövrü (sentyabr 1918-may 1920) bu böyük maarifçinin, ədəbiyyatşünas alimin, vətənpərvər insanın həyatının ən şəərəli illərini təşkil etmişdi. O, tezliklə Qazax mahalında təkcə seminarıya direktoru kimi deyil, böyük ictimai-siyasi xadim kimi də şöhrətləndi. Seminarıyaya güclü pədaqoji personal topladı. Seminarıyaya ilk qəbul olunanlar içərisində gələ-

cəyin böyük şairi və ictimai xadimi Səməd Vurğun da vardı. Çox keçmədi ki, Fəridun bəy seminarıya yanında yaşlılar üçün savad kursunun və yetimlər üçün uşaq evinin açılmasına da nail oldu. Lakin, təəssüf ki, bu sevincli, bu şəərəli günlər uzun sürmədi. Sovet Rusiyasının hərbi müdaxiləsi ilə həyata keçirilən 27 aprel 1920-ci il çevrilişi Cümhuriyyətin süqutu ilə nəticələndi. Tezliklə "Qırmızı terror" milli hökumət nümayəndələrinə, aparıcı ziyalılara qarşı "səlib yürüşünə" başladı. Azərbaycan maarifinin inkişafına ləyaqətlə xidmət etmiş həqiqi müəllim, görkəmli pədaqoq, tanınmış ədəbiyyatşünas alim, vətəndaş ziyalı, 25 il Qori və Qazax seminarıyalarında xalqın maariflənməsi, müəllim kadrlarının yetişdirilməsi yolunda ömrünü şam kimi əritmiş Fəridun bəy Köçərli də "Qırmızı terror"-un qurbanı oldu. Belə ki, 1920-ci ilin mayında Qazax İnkilab Komitəsinin Gəncə Fövqəladə Komitəsinə göndərdiyi təqdimat əsasən böyük maarifçi həbs olundu, 20-ci divizıyanın 7-ci xüsusi bölməsində şahidlər dindirilmədən, verilmiş izahatlar nəzərə alınmadan onun güllələnməsi haqqında qərar çıxarıldı. Qərar 7-ci xüsusi bölmənin rəisi əslən erməni olan Liberman və fəvqəladə komissar Həmid Sultanov tərəfindən təsdiq edildi və hökm yerinə yetirildi. Bu böyük maarif fədaisinin 70 il xalqdan gizlədilmiş ölümünün (əslində qətlinin) səbəbləri son illərdə aydınlaşdırıldı. Məlum oldu ki, Azərbaycanın istiqlal mücahidi, maarif və elm fədaisi Fəridun bəy Köçərli xalqlar arasında "milli nifaq salmaqda" günahlandırılaraq 1920 –ci il iyunun 4-də "qırmızı" bolşeviklər tərəfindən Gəncədə erməni əsilli müstəntiqin hazırladığı saxta ittihamlar əsasında güllələnmişdir. Fəridun

bəy Köçərlinin qətlə haqqında ilk mətbu məlumat 1921-ci ildə Məmməd Əmin Rəsulzadənin Ankarada çap olunmuş "Azərbaycan Cümhuriyyəti" kitabında verilmiş, bu böyük maarif xadiminin xatirəsi milli istiqlal qurbanlarından biri kimi hörmətlə yad edilmiş və onun Azərbaycan tarixindəki yeri bu cür qiymətləndirilmişdir:

- "Mərhum Firidun bəy Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin tədqiqi ilə yeganə məşğul olan qiymətli bir müəllim, müəllim və alim idi..."

Firidun bəy Köçərli milli mədəniyyət tariximizə çox zəngin bir irs qoyub getmişdir. O, böyük maarifçi olmaqla yanaşı, görkəmli ədəbiyyatşünas alim, tanınmış publisist kimi də ədəbiyyat tarixində iz qoymuş şəxsiyyətlərdən biridir. Onun elmi, pedaqoji və publisistik irsi içərisində görkəmli mütəxəssislər tərəfindən şah əsəri sayılan və sağlığında çap edərək bilmədiyi "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi" əsəri mühüm yer tutur. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin təməlini qoyan bu əsər ilk dəfə 1920-ci illərdə "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları", 1970-ci illərdə isə "Azərbaycan ədəbiyyatı" adı ilə çap olunmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yaradılması uğrunda Firidun bəyin ilk təşəbbüsü 1903-cü ildə rus dilində çap olunmuş "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı" kitabçası dövrün görkəmli ziyalıları tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdi. Bu sahədə araşdırmalarını böyük arzularla davam etdirən Firidun bəy Köçərli həmin əsərinin son variantını çap etdirmək məqsədilə Bakıda "Nəşri-maarif" cəmiyyətinin sədri İsa bəy Aşurbəyliyə müraciət edir. Əvvəlcə çapı öz boynuna götürən İsa bəy sonra əhdinə dönmək çıxır. Beləcə,

bu proses illərlə uzanır və böyük alimin sağlığında əsəri çap etdirmək müşkülə çevrilir. Görkəmli ədib Yusif Vəzir Cəmənzəminli 1919-cu ildə "Azərbaycan" qəzetində Firidun bəy Köçərlinin çap olunmamış həmin əsərinin ədəbiyyat tarixindəki rolundan danışarkən yazırdı:

"Ədəbiyyatımızı müntəzəm bir şəkildə salmaq və ümumə (xalqa) tanımaq əhəmiyyətli məsələlərdəndir. Bu yolda 20 ildən bəri çalışması ilə və ədəbiyyatımızı nizama salması ilə məşğul olan məşhur Firidun bəy Köçərli. Firidun bəy ən müqəddir, ən sevgili ədiblərimizdən biridir. Bu şəxs ədəbiyyat tariximizi yazmaq üçün bütün keçmişimizi dirilti, şairlərimizin ülvü ruhlarını canlandırdı və həyatı fikriyyətimizi təbii yoluna saldı. Çox heyf ki, Firidun bəy həzrətlərinin çox az əsərləri oxuculara mal oldu. Ən güzudəsi (seçilmiş) "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi" hələ təb (çap) olunmayıb qalır. Bizə kitab lazımdır ki, bizi həm özümüzə, həm də cənəblərə tanışın. Bu kitab da ədəbiyyat tariximizdir..."

Çox maraqlıdır ki, bu qiymətli əl-yazma sovet hakimiyyətinin ilk illərində Xalq Maarifi Komissarlığının ali və orta məktəblərdə müəllim və tələbələr üçün Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi dərsliyinə olan ehtiyacını ödəmək üçün yollar axtarıldığı bir zamanda Firidun bəyin həyat yoldaşı Badisəbə tərəfindən uzun illər əlyazması halında qalmış əsəri 1923-cü ildə komissarlığa təqdim etmiş, uzun müzakirələrdən sonra müəllifin keçmiş dostlarının müsbət rəyi ilə 1925-1926-cı illərdə çap edilmişdi. Lakin çox keçmədi ki, bu qiymətli əsər ədalətsiz tənqidlərə məruz qalır. Bütün tənqidlərə baxmayaraq, bu qiymətli əsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ilk və ən mötəbər qaynaqlarından

biri kimi müasir ədəbiyyatşünaslıq elminə ləyaqətlə xidmət etmişdir. Akademik Bəkir Nəbiyevin sözləri ilə desək, "Abbasqulu ağa Bakıxanovun "Güllüstani İrəm" əsəri tarixşünaslıqda olduğu kimi, Firidun bəy Köçərlinin əsəri də ədəbiyyatşünaslıqda ilk və mötəbər mənbələrdən sayılır..."

Görkəmli ədib Mir Cəlal Paşayev bu əsərin ədəbiyyat tarixində rolundan danışarkən yazırdı ki, "Bir institutun görə bilmədiyi işi Firidun bəy Köçərli təkləşinə görmüşdür".

Firidun bəyin elmi – pedaqoji yaradıcılığında 1912-ci ildə çap olunmuş məktəb yaşlı uşaqlar üçün yazdığı "Balalara hədiyyə" adlı dərs kitabı mühüm yer tutur. Bu dərs vəsaiti uzun müddət məktəblərdə ana dili fənni üzrə qiraət kitabı kimi istifadə olunmuşdur. Məmməd Əmin Rəsulzadə "Balalara hədiyyə" adlı dərs vəsaiti haqqında 1914-cü ildə "İqbal" qəzetində yazdığı məqaləsində onu "dünyalara dəyər" kitab, "şahkar əsər", "türk aləmində və ictimai-islamda daha yazılmamış kitab" kimi yüksək qiymətləndirmişdi. Yeri gəlmişkən onu da deyək ki, Firidun bəy öz müəllimi Aleksey Osipoviç Çernyayevskinin "Vətən dili" əsərini onun ölümündən sonra bir neçə dəfə çapa hazırlamış, dərsliyin mətnində müəyyən təkmilləşdirmələr aparmışdır ki, bu, böyük maarifçinin dərslik yaradıcılığı sahəsində zəngin təcrübəsinin mühüm bir göstəricisi sayılmalıdır.

Firidun bəy Köçərlinin yaradıcılığında publisistika da mühüm yer tutur. Onun mətbuatda çap olunan məqalələrində əsasən maarifçilik ideyaları, ana dili müasir tipli dünyəvi təhsil müəssisələrinin yaradılması, dərslik tərtibində milli dəyərlərə, xüsusən, folklor materiallarına

üstünlük verilməsi, ədəbi dilin xalq dili əsasında formalaşdırılması, ədəbi əsərlərin dilinin sadə və anlaşıqlı olması, əlifba islahatı, müəllim hazırlığı və sair bu kimi problemlər aparıcı yer tuturdu.

Bir neçə kəlmə də Firidun bəy Köçərlinin ailə həyatı haqqında demək istədik. Böyük maarifçi 1897-ci ildə keçmiş seminariya yoldaşı Məmməd ağa Vəkilovun bacısı Badisəbə xanım (1881-1953) ilə həyatı qurmuşdu. Firidun bəy ilə 23 illik ailə həyatı yaşamış, lakin övladları olmamışdır. Badisəbə xanım Qazaxın məşhur nəsilindən sayılan və böyük şairimiz Səməd Vurğunun da mənsub olduğu məşhur Vəkilogulları soyundan idi. Badisəbə xanım xüsusi təhsil almada da, ərinin himayəsi altında yüksək fərdi təhsil görmüş ziyalı xanım idi. Gözəl xətti olduğu üçün ərinin əlyazmalarının üzünü köçürməkdə ona yardımçı olmuşdu. 1920-ci ildə əri Firidun bəy Köçərli qətlə yetirildikdən sonra Bakıda yaşayan və pedaqoji təhsil alan Badisəbə xanım bir müddət Bakıda Qızlar Seminariyasında çalışmış, sonralar Zaqatala və Qubada pedaqoji texnikumların təşkilində müstəsna xidmətlər göstərmişdi. 1930-cu ildən Şəkildə Uşaq evi təşkil etməyə göndərilən Badisəbə xanım ömrünün sonunadək orada çalışmışdı. Badisəbə xanımın pedaqoji fəaliyyəti zamanəsində yüksək qiymətləndirilmiş, ona "Əməkdar müəllim" fəxri adı verilmiş, "Şərəf nişanı" ordeninə layiq görülmüş, Ali Sovetə deputat seçilmişdi. Sevindirici haldır ki, Azərbaycan maarifinə ləyaqətlə xidmət etmiş Badisəbə xanım Köçərlinin mənalı ömür yolu yazıçı Hacıağa Cümşüdlünün "Badisəbə" (Bakı 1963) kitabında geniş işıqlandırılmışdır.

Firidun bəy Köçərli XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının yetirdiyi böyük maarifçi, fikir və əməl adamı, ədəbiyyatşünas alim vəictimai-siyasi xadim idi. Onun haqq dünyasına qovuşmasından 90 ildən artıq vaxt ötsə də, o, əsərlərində, əməllərində və parlaq ideyalarında bu gün də yaşayır. Əsərləri çap edilib, haqqında araşdırmalar aparılıb, adı Bakıda kitabxanaya verilib. Ən başlıcası təmiz adı özünə qaytarılıb, böyük ideyaları həyata keçirilib. Hesab edirik ki, neçə ki Azərbaycanın zəngin məktəb və pedaqoji fikir tarixi, qədim ədəbiyyat tarixi var, deməli, çağdaş ədəbiyyat tariximizin banisi, böyük maarifçi Firidun bəy Köçərlinin adı və əməlləri də hər zaman var olacaqdır.

**M. Марданов,
А.Кулиев**

Великий просветитель

Резюме

В статье дается информация о национальном публицистическом наследии, оставившего своей вечной подписи в истории, культуры и национального просвещения конца XIX и начала XX веков, как профессионального журналиста и переводчика, выдающегося организатора просвещения, основоположника национальной литературно-исторической науки, народно-учителя и великого Азербайджанского ученого Фирудина бека Кечяри перед его Родиной. Отмечается, что он посвятил свыше 35 лет своей жизни развитию культуры и просвещения, подготовке национальных кадров-учителей, созданию национальной истории литературы. Важную роль имеет и

публицистика в творчестве Ф. Бека Кечяри.

Ведущую роль имеет в его напечатанных в прессе статьях просветительские идеи, такие как, создание современных учебных заведений на азербайджанском языке, оформление учебников на основе народного языка, особенно, отдавая предпочтение на фольклорные материалы, формирование литературного языка на почве народного простого, понятливого литературного языка художественных произведений, реформы алфавита, подготовка учителей.

**M.Mardanov,
A.Guliyev**

Great Educationist

Summary

In the article it is spoken about the great educationist, pedagogue, educational organizer, professional journalist, Firudin beq Kocharly who dedicated his life to the history of national-education and culture at the end of XIX and beginning of XX century. He dedicated more than 35 years of his life to the development of education and culture of his people, the preparation of national teacher cadres, and creation of national literary history. Publicism played important roles in Firudin beq Kocharly's literary activity. He paid great attention to the issues of enlightenment ideas, creating modern educational institutions in mother tongue, preferred folklore materials while compiling text books, formulating literary tongue, literary works written simple and comprehensive, alphabet reforms, teacher preparation and other problems in his articles published in press.

Ali təhsil ocaqlarımız

XƏZƏR UNIVERSİTETİ: AZƏRBAYCANIN İLK ÖZƏL ALİ MƏKTƏBİ

İsaxan İsaxanlı

*Xəzər Universitetinin şöbə müdiri,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

Xəzər Universiteti ölkəmizdə fəaliyyət göstərən ilk özəl ali təhsil müəssisələrindən biridir. O, 1991-ci il martın 18-də Nazirlər Kabinetinin 41 sayılı qərarı ilə ölkəmizdə müxtəlif sahələr üzrə yüksək ixtisaslı və ingilisdilli kadrlara olan ehtiyacı ödəmək məqsədilə yaradılmışdır. Azərbaycanda kredit sistemi, eləcə də Boloniya sisteminin elementləri ilk dəfə Xəzər Universitetində tətbiq olunmağa başlanmışdır. Məlum olduğu kimi, Avropada Boloniya prosesi 1999-cu ildən vüsət almışdır. Azərbaycan isə bu prosesi 2005-ci ildə qoşulmuşdur. Beləliklə, Xəzər Universiteti Amerikan təhsil modelinə əsaslanan Boloniya prosesini Avropadan təxminən 7-8 il, Azərbaycandan isə 13-14 il əvvəl tətbiq etməyə başlamışdır. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan ali məktəbləri Boloniya sistemi ilə işləməyə başlayanda Xəzər Universiteti bu məsələdə əsas təcrübə meydanına çevrildi. Bir sıra ali məktəblərin tədrisə məsul əməkdaşları Xəzərə gəlir, kredit sisteminin özəllikləri ilə, tədris prosesində meydana çıxacaq məqamlarla tanış olurdular. Bu proses indi də davam etməkdədir.

Xəzər Universitetində əsas tədris dili ingilis dilidir. Bu, dünyanın qabaqcıl universitetləri ilə tələbə və müəllim mübadiləsini uğurla həyata keçirməyə, dünyanın ən yaxşı ali məktəblərində keçilən dərslərdən istifadə olunmasına şərait yaradır, dünyanın müxtəlif ölkələrindən tanınmış peşəkar müəssisələrin dər

prosesinə cəlb olunmasına imkan verir, ümumilikdə dünya təhsil sisteminin nailiyyətləri və ənənələrindən bəhrələnməyə geniş imkan yaradır.

Tanınmış yerli və xarici mütəxəssislərin işə cəlb olunması, geniş beynəlxalq əlaqələr, ciddiyyət, həlləlik və əsliyyət, çevik və ədalətli yeni təhsil modeli, dünya təhsil təcrübəsini nəzərə alan, dərin müşahidə və təhlilə əsaslanan təhsil-tədris prinsipləri Xəzər Universitetinin özünəməxsus cəhətləridir.

Hazırda universitetdə 1500-ə yaxın tələbə təhsil alır. Təhsilin yüksək səviyyəsi və yüksək maddi-texniki bazanın varlığı nəzərə alınaraq universitetə ayrılan qəbul planı ildən-ilə artırılır. Bu gün Xəzər Universiteti tələbə qəbulu zamanı ən çox plan yer ayrılan özəl ali məktəblərdən biridir.

Bu gün «Xəzər»in məzunları həm ölkəmizdə, həm də xaricdə ən nüfuzlu təşkilatlarda – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi, Xarici İşlər Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, Nəqliyyat Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Mərkəzi Bank, eləcə də Azərbaycan Respublikasının ABŞ, Kanada, Macarıstan və digər ölkələrdəki səfirliklərində müxtəlif ölkələrin Azərbaycandakı səfirlik və diplomatik korpuslarında və başqa nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarda uğurla çalışırlar.